

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Theodore de Cyr. Thérapeutique des Maladies Helléniques. Texte critique. Introduction et notes de Pierre Cavinet. S. J. Δύο τόμοι σελ. 522. Leséditions du Cerf. Paris 1958.

Ἐν τοῖς δυοῖς τούτοις τόμοις τῆς γνωστῆς σπουδαίας γαλλικῆς σειρᾶς ἐκδόσεως ἀρχαίων καὶ μεταγενεστέρων πατέρων τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως περιέχεται τὸ περισπούδαστον ἀπολογητικὸν ἔργον τοῦ Θεοδωρήτου, ἐπισκόπου Κύρου, «Ἑλληνικῶν παθημάτων Θεραπευτικὴ», εἰσαγωγικῶς κριτικῶς καὶ ἐρμηνευτικῶς ἐπεξεργασμένον ὑπὸ τοῦ γάλλου ἱησοῦτου Pierre Cavinet. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ὁ ἐκδότης πραγματεύεται περὶ τοῦ συγγραφέως, τοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ καθ' ὅλου ἔργου αὐτοῦ (7—23), περὶ τοῦ προκειμένου ἔργου αὐτοῦ (σ. 24—47), περὶ τῆς ἀπολογητικῆς μεθόδου αὐτοῦ (σ. 48—59), περὶ τῆς γλώσσης καὶ τοῦ ὕφους αὐτοῦ (σ. 60—67) καὶ περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου, ὡς καὶ περὶ τῆς παρατιθεμένης γαλλικῆς μεταφράσεως μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας (σ. 68—87), μεθ' ὃ ἐπακολουθεῖ ἀναλυτικὸν περιεχόμενον τοῦ ἐκ 12 βιβλίων συγκειμένου ἔργου (σ. 91—99). Ἐπειτα παρατίθεται αὐτὸ τὸ κείμενον ἐν τε τῷ ἑλληνικῷ πρωτοτύπῳ καὶ ἐκ παραλλήλου ἐν γαλλικῇ μεταφράσει μετὰ τῶν ἀπαραιτήτων κριτικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν ὑποσημειώσεων (σελ. 100—446), εἶτα ἐπισυνάπτονται πίνακες τῶν τε βιβλικῶν χωρίων καὶ τῶν ἀρχαίων καὶ ἄλλων συγγραφέων, ὡς καὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων, ταξινομημένων καθ' ὕλην, τέλος δὲ καὶ τῶν συνηθέστερον ἀπαντωσῶν ἑλληνικῶν λέξεων. Καὶ ἡ μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἐκδοσις αὕτη περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὴν συλλογὴν τῶν Sources Chrétiennes καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν ἐπιστήμην.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Σταύρου Νικολαΐδη. Ὁ Παῦλος. Ἀθήναι. 1959, σελ. 336.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου, θεολόγος ἅμα καὶ νομικὸς καὶ πολιτικὸς (τέως βουλευτῆς καὶ ὑπουργός), τυγχάνει εὐρέως γνωστὸς παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ καὶ ἐξ ἄλλων περισπούδαστων ἐποικοδομητικῶν ἱστορικῶν ἔργων, τὰ ὅποια ἐχάρισεν εἰς αὐτόν, οἷα εἶναι τὰ «Πίστις καὶ Ζωή», «Ἀγάπη καὶ Ζωή», «Ὁ Νάζωραϊος», ὁ «Ἐλενόποντος» κλπ. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀφιερῶνται εἰς τὴν λογοτεχνικὴν ἅμα καὶ ἐποικοδομητικὴν σκιαγράφειν τῆς μοναδικῆς θρησκευτικῆς προσωπικότητος τοῦ ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν, διὰ τὴν ὁποίαν σκιαγράφειν προετιμήθη ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Π. Κανελλοπούλου ἐν τῷ ἔργῳ του «Ἐγεννήθηκα στὰ 1402» χρησιμοποιηθεῖσα μέθοδος τῆς αὐτοβιογραφίας καὶ αὐτοψυχογραφίας. Ἀπαρτίζεται δὲ τὸ ἔργον τοῦτο,

ἐκτὸς τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τοῦ ἐπιλόγου, ἐξ ἑξ κεφαλαίων, ἐν τοῖς ὁποίοις παρελαύνει, εἰς 53 πίνακας, ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἀποστολικόν, διοργανωτικόν καὶ συγγραφικόν καὶ θεολογικόν ἔργον τοῦ κορυφαίου ἀποστόλου ἀπὸ τῆς ἐφηβικῆς τοῦ ἡλικίας ἐν Ταρσῶ μέχρι τοῦ ἐν Ρώμῃ μαρτυρίου αὐτοῦ.

Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ (σ. 8-16), ἥτις φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «ὁ κόσμος καὶ ὁ Παῦλος», ἐξετάζεται ἡ διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς καταστροφῆς καὶ διὰ τὴν εὐημερίαν αὐτοῦ μεγίστη σημασία τοῦ κηρύγματος τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, τῆς ὁποίας ὁ ἄριστος ὑμνητῆς καὶ ἐρμηνευτῆς ὑπῆρξεν ὁ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν. Ἡ αὐτοβιογραφία καὶ αὐτοψυχογραφία τοῦ ἀποστόλου τούτου, ἡ ὁποία φιλοτεχνεῖται μετὰ πλουσίου λογοτεχνικοῦ ταλάντου, διανθεῖται διὰ πλουσιῶν γεωγραφικῶν, ἱστορικῶν, ἀρχαιολογικῶν, θρησκευτικῶν καὶ ψυχολογικῶν παρατηρήσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι προῖον πολλῶν καὶ παντοδαπῶν μελετῶν καὶ προσωπικῶν χαρισμάτων τοῦ συγγραφέως. Ἐν τῇ ἐκθέσει, ἡ ὁποία διακοσμεῖται δι' ὠραίων εἰκόνων καὶ στηρίζεται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον εἰς βαθεῖαν καὶ ἐν ὀρθοδόξῳ πνεύματι μελέτην τῶν ἱερῶν κειμένων, ἔπειτα δὲ καὶ εἰς γνῶσιν τῶν θύραθεν πηγῶν καὶ δὴ καὶ τῶν λεγομένων ἀποκρύφων τῆς Κ.Δ. καὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ πεδίου τῆς δράσεως τοῦ Παύλου περιβάλλοντος, διαλάμπει ἡ εὐσέβεια τοῦ συγγραφέως. Ὁ μονόλογος τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ ἀποστόλου διακόπτεται, ἔστιν ὅτε, διὰ διαλόγου μετ' ἄλλων προσώπων καὶ δι' ἀφηγήσεως τοῦ Λουκᾶ, ἐνίοτε δὲ καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸν Παῦλον ἀποστροφῆς αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως ἐν ἐκρήξει τοῦ χριστιανικοῦ καὶ πατριωτικοῦ πάθους, ὡσάκις πρόκειται περὶ περιγραφῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκρίζωσής, γνωστοῦ ὄντος, ὅτι ὁ κ. Ν. ἔλκει τὸ γένος ἐκ τοῦ ἄλλοτε ἑλληνικωτάτου Πόντου καὶ τυγχάνει θῦμα τῆς τραγικῆς ἐκρίζωσεως τῶν μικρασιατικῶν πληθυσμῶν ἐν ἔτει 1922. Ἐν τῷ πατριωτικῷ του πάθει φθάνει ὁ σ.μέχρις υἱοθετήσεως τῆς ἐκδοχῆς περὶ ἑλληνικῆς ἀπὸ μητρὸς καταγωγῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ περὶ εὐρείας ἑλληνικῆς μορφώσεως αὐτοῦ καὶ δὴ καὶ ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ ὡς προδρόμου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Ἰουστίνου. Τὸ ὕψος τῆς αὐτοβιογραφίας κορυφοῦται ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Παύλου εἰς Ἀθήνας καὶ Κόρινθον, ὡς καὶ ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἡ πατριωτικὴ συγκίνησις τοῦ συγγραφέως δεινοῦται ἐν τῷ κατανυκτικῷ καὶ συγκλονιστικῷ ἐπιλόγῳ τοῦ βιβλίου. Ἐνταῦθα, οἶονεὶ ἀπαντῶν οὗτος εἰς τὴν αὐτοβιογραφίαν τοῦ Παύλου, παραθέτει τὸ πρὸς αὐτὸν ἐγκώμιον Κλήμεντος, τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἐπιστέφει τὸ ὠραῖον τοῦ ἔργου, ὅπερ εἶναι αὐτὸ τοῦτο ὕμνος πρὸς τὸν μέγιστον ἀπόστολον τῶν ἐλλήνων, μετὰ τῆς ἐκφράσεως τοῦ προσωπικοῦ του πόνου, πόνου ἀνθρώπου προερχομένου «ἀπὸ τὴν γῆν τοῦ ἀνείπωτου πόνου καὶ τοῦ μεγάλου θρήνου», θρηνοῦντος τὴν ἐκρίζωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Παύλου φυτευθεισῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Πόντου καὶ τῆς Θράκης καὶ ἀγανακτοῦντος κατὰ μερικῶν σφῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, οἱ ὁποῖοι διαστρέφοντες τὰ πράγματα ἀποδίδουν τὴν τρομε-

ρὰν καταστροφὴν εἰς τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν τῶν θυμάτων τοῦ ἐγωϊσμοῦ τῆς δῆθεν χριστιανικῆς Εὐρώπης. Τὸ ἔργον καταλήγει μετὰ τῆς ἀποστροφῆς τοῦ συγγραφέως ἀμέσως μὲν πρὸς τὸν Παῦλον, ἐμμέσως δὲ πρὸς τὴν δυτικὴν καὶ ὅλην τὴν Χριστιανοσύνην, ὅπως ἀναπροσανατολισθῆ πρὸς τὴν πνευματικὴν ἡγεσίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Παύλου καὶ ἐργασθῆ πρὸς ἐπικράτησιν καὶ πραγματοποίησιν τοῦ κηρύγματος τῆ χριστιανικῆς ἀγάπης.

Παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν ὡς πρὸς τε τὴν χρῆσιν τῆς αὐτοβιογραφικῆς μεθόδου, προκειμένου περὶ μοναδικῶν χριστιανικῶν προσωπικότητων, οἷος εἶναι ὁ Παῦλος, καὶ ὡς πρὸς τινὰ σημεῖα τῆς ἐκθέσεως αἰσθανόμεθα τὴν ὑποχρέωσιν νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὀφείλονται χάριτες εἰς τὸν διαπρεπῆ συγγραφέα, ὅστις, πιστὸς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν του καὶ τὴν πρώτην του ἐπιστήμην, ἐχάρισεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν χριστεπώνυμον πλήρωμα βιβλίον συνδυάζον λογοτεχνικὴν χάριν μετὰ δυνάμεως ἐποικοδομητικῆς, ἐξ ἐπόψεως χριστιανικῆς τε καὶ ἐθνικῆς, καὶ ἄξιον νὰ κυκλοφορήσῃ ἐξ Ἰσου εὐρέως παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ὡς καὶ τὰ προηγούμενα ἔργα αὐτοῦ.

Θεοδῶρου Κωνσταντινοῦ. Ὁ Μωϋσῆς. Ἐν Ἀθήναις. 1969, σ. 64.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου, καθηγητὴς τῶν θρησκευτικῶν ἐν τῷ Γυμνασίῳ καὶ ποιητῆς, συνεχίζων τὴν ὠραίαν του προσπάθειαν νὰ ἐντείνῃ εἰς ποιητικὰ μέτρα σπουδαῖα βιβλικὰ κείμενα, οἷα εἶναι οἱ Ψαλμοί, οἱ Μακαρισμοὶ καὶ ἡ Γένεσις, ἔρχεται ἐνταῦθα νὰ φιλοτεχνήσῃ ἓν εἶδος «Μωϋσιάδος», δηλ. ἐπικὴν καὶ ἔμμετρον ἐπεξεργασίαν τῶν ἐξόχων διηγήσεων τῆς Πεντατεύχου καὶ μάλιστα τῆς Ἐξόδου περὶ τοῦ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ ὡς μεγίστου προφήτου αὐτοῦ θεωρουμένου καὶ μιᾶς τῶν σπουδαιοτέρων φυσιογνωμιῶν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, τοῦ Μωϋσέως. Τοῦ ἐν λόγῳ ἔπος προτάσσεται στοχαστικὸς καὶ ὠραίος πρόλογος ἐμπνεόμενος ἀπὸ ἀκριβῆ γνώσιν τῆς ἱστορίας τῆς Π. Διαθήκης, ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ὁποίας ὑφαίνεται τὸ ἔπος τοῦτο. Ὁ ἀναγνώστης μεταφέρεται εἰς τὴν γῆν Μαδιάμ, ὅπου κατὰ τὴν βίβλον τῆς Ἐξόδου εἶχε καταφύγει ὁ Μωϋσῆς, ὑπηρετῶν παρὰ τῷ πενθερῷ του Ἰαθὼρ καὶ παρίσταται ἐνταῦθα ἀναπολῶν τὴν ἱστορίαν τοῦ λαοῦ καὶ ὑπὸ τὸ φῶς αὐτῆς μελετῶν τὴν τότε παροῦσαν κατάστασιν αὐτοῦ μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς κλήσεώς του εἰς τὸ προφητικὸν ἀφιέρωμα καὶ τὴν ἡγεσίαν τοῦ δεινοπαθοῦντος λαοῦ. Ἐπειτα ζωνεῖ ἐπικὴ ἀφήγησις τῶν ἐπακολουθησάντων ἱστορικῶν γεγονότων, μεθ' ὧν συνείρεται καὶ ποιητικὴ ἀπόδοσις τριῶν σπουδαίων κειμένων τῆς Πεντατεύχου, ἦτοι τοῦ εὐχαριστηρίου ἐπινικίου ὕμνου ἐπὶ τῇ θαυμαστῇ διαβάσει τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης («Ἐξ. ιε'»), τῶν προφητειῶν τοῦ Βαλαάμ (Ἀριθμ. κβ. κ-δ') καὶ τῆς κυκνείου φῶδῆς τοῦ Μωϋσέως (Δευτερ.) λβ'), ἔπειτα δὲ καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ Δεκαλόγου εἰς δέκα σονέττα (Ἐξοδ. Κ'), μεθ' ὃ συνεχίζεται ἡ ἐπικὴ ἀφήγησις τῶν τεσσαρακονταετῶν περιπετειῶν τοῦ προφήτου ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἐπισφραγιζομένων διὰ τοῦ θανάτου του.

Ἡ ἔμμετρος ἀπόδοσις τοῦ βιβλικοῦ κειμένου, παρὰ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγχειρήματος, εἶναι ἱκανοποιητικὴ ἐξ ἐπόψεως λογοτεχνικῆς (ἐπιφυλάξεις ἔχομεν κυρίως ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, ἡ ὁποία θὰ ἤρμοζεν ἴσως εἰς τὸ ὕψος τοῦ κειμένου νὰ εἶναι κάπως ὑψηλότερα) καὶ οὐσιαστικῆς, προϋποθέτουσα κατανόησιν τοῦ βιβλικοῦ κειμένου καὶ ψυχικὴν συμμετοχὴν εἰς τὰ θρησκευτικὰ βιώματα τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως, ὅστις κατὰ τὴν ἰουδαϊκὴν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν εἶναι αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς, «ὁ ἡγαπημένος ὑπὸ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, οὗ τὸ μνημόσυνον ἐν εὐλογίαις» (Σοφ. Σειρ. με' 1) καὶ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία εὐστόχως ἐνεῖδε τύπον ἄμα καὶ πρόδρομον τοῦ Χριστοῦ. Ταῦτα πάντα γνωρίζει καλῶς ὁ κ. Κ., ὡς καταφαίνεται ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ, τὸ ὁποῖον προδίδει, ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς καὶ αἰσθητικῆς καὶ ψυχολογικῆς συγκρότησιν. Ἐχαρακτηρίσαμεν δὲ τὸ παρὸν ἔργον ὡς εἶδος ἔπους καὶ αὐτὰς τὰς βιβλικὰς διηγήσεις, τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ποιητικὴν ἐπεξεργασίαν, ὡς ἐπικοῆς, πρὸς ἃς ὅμως εἶναι ξένη ἐξ ἴσου ἡ μυθολογία πρὸς τὴν πολυθεϊαν. Δὲν εἶναι ὅμως μόνον ἡ ἔλλειψις τοῦ μυθικοῦ στοιχείου, ἥτις χαρακτηρίζει τὸ τε βιβλικὸν κείμενον καὶ τὴν «Μωϋσιάδα» τοῦ κ. Κωνσταντίνου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀρρενωπὸν καὶ ἡ λιτότης ἐν γένει τῆς ἀφηγήσεως αὐτοῦ, ἀφ' ἧς ἀπουσιάζουν τὰ κοσμητικὰ ἐπίθετα καὶ εἰς τὴν ὁποίαν διαλάμπει ἡ εὐλάβεια. Εἰς τὸν ζηλωτὴν καὶ φιλοπονώτατον συγγραφέα καὶ ποιητὴ ὄφειλονται συγχαρητήρια καὶ εὐχαριστήρια.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

I r é n i k o n. Ἐξεδόθη τὸ 1ον τεῦχος τοῦ 1959 τοῦ γνωστοῦ ῥωμαιοκαθολικοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἐν *Chevetogne* τοῦ Βελγίου *Prieuré Bénédictin d' Amay*. Περιεχόμενα. *Le prochain concile oecuménique. Onction chrismale et vie en Christ chez Nicol. Cabasilas (B. Bobrinskoy). Pourquoi une introduction à l' Oecuménisme (D. Rousseau). La réaction religieuse des Russes soviétiques à l' exposition de Bruxelles. Chronique religieuse. Notes et documents. Bibliographie. Livres reçus.*

Π. Ι. Μ.

N o v u m T e e t a m e n t u m. Ἐξεδόθησαν τὰ ὑπ' ἀριθ. 3 καὶ 4 τοῦ Π τόμου τοῦ ἐν *Leiden* τῆς Ὁλλανδίας ὑπὸ τοῦ γνωστοτάτου μεγάλου ἐκδοτικοῦ οἴκου *Brill* ἐκδιδομένου διεθνοῦς περιοδικοῦ τῆς Κ. Διαθήκης. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ περιοδικοῦ, καθηγητοῦ *de Zwaan*, τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ, ἐν συνεργασίᾳ μετ' ἄλλοδαπῶν εἰδικῶν, ἐν οἷς ἀντιπροσωπεύεται καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, ἀνέλαβεν ὁ καθηγητὴς τοῦ ἐν Οὐτρέχτῃ Πανεπιστημίου *van Unnik*. Τὰ τεύχη ταῦτα περιέχουσι μελετήματα τῶν *J. Doeve, I. de Zwaan, H. Clavier, Fr. Strobel, J. Dupont, J. Burkill, J. Birdsall, J. Manek* κ. ἄ.

Π. Ι. Μ.

H. H. Rowley, *The Dead Sea Scrolls from Qumran. Southampton 1958.*

Εἰς τὴν μικρὰν ταύτην ἐργασίαν, ἣτις ἀποτελεῖ ὀμιλίαν γενομένην ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Southampton, ὁ Καθηγητὴς κ. H. H. Rowley διαλαμβάνει περὶ τῶν ἐν Qumran τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης εὐρεθέντων χειρογράφων. Παραλείπων τὴν ἱστορίαν τῆς εὐρέσεως τῶν χειρογράφων ὁ σ. εἰσέρχεται ἀμέσως εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τῶν κυριωτέρων χειρογράφων καὶ λαμβάνει θέσιν ἔναντι τῶν διαφόρων διατυπωθειῶν ἐρμηνειῶν καὶ θεωριῶν. Καὶ ἐνταῦθα ὁ H. H. Rowley ὑποστηρίζει τὴν θέσιν, ἣν καὶ εἰς ἄλλα συγγράμματά του ἀνέπτυξε, ὅτι τὰ χειρόγραφα ἐναπετέθησαν εἰς τὰ σπήλαια πρὸ τοῦ 68 μ.Χ. καὶ εἶναι ἄρα προχριστιανικῆς προελεύσεως. Τοποθετεῖ δὲ καὶ ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ τὸν Διδάσκαλον τῆς Δικαιοσύνης κατὰ τὸν Β' αἰ. π.Χ. Συγκρίνων τὸ βάπτισμα τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου πρὸς τὰ βαπτίσματα καὶ τοὺς καθαρμούς τῆς Κοινότητος τῆς Qumran εὐρίσκει ὅτι ἀπὸ τούτων ἔλειπε ὁ ἠθικὸς καθαρμός, ὅστις διακρίνει τὸ βάπτισμα τοῦ Ἰωάννου. Τὴν Κοινότητα τῆς Qumran θεωρεῖ ὁ σ. συγγενῆ πρὸς τοὺς Ἑσσηαίους. Ἀποκρούει δὲ ἐντόνως καὶ τὴν γνώμην τοῦ J. L. Teicher, συνταυτίζοντος αὐτὴν πρὸς τοὺς Ἐβιονίτας καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ H. E. del Medico συνταύτισιν αὐτῆς πρὸς τοὺς ζηλωτάς. Ἀξιοσημείωτα εἶναι ὅσα ὁ σ. ἀναπτύσσει ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῶν χειρογράφων πρὸς τὴν Κ.Δ. Οὐδεμίαν συσχέτισιν τοῦ Διδασκάλου τῆς Δικαιοσύνης πρὸς τὸν Ἰδρυτὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ κοινου δειπνου τῆς Κοινότητος τῆς Qumran πρὸς τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον τοῦ Κυρίου δύναται νὰ ὑπάρχη κατὰ τὸν σ. Εἰς ὀλίγας σελίδας θίγονται πλεῖστα σπουδαῖα θέματα μετὰ τῆς διακρινούσης τὸ σ. εὐθυκρισίας καὶ ὀξυνοίας.

B. ΒΕΛΛΑΣ

Ἄσ ε ρ Ρ. Μωϋσῆ, Ἑλληνο-Ἰουδαϊκαὶ μελέται. Ἀθήναι 1958.

Ὁ γνωστὸς ἐν Ἑλλάδι λόγιος Ἰσραηλίτης κ. Ἄσερ Μωϋσῆ ἐξέδωκε εἰς ἓνα τόμον διάφορα ἄρθρα καὶ ὀμιλίας, τὰς ὁποίας εἶχε δημοσιεύσει εἴτε αὐτοτελῶς εἴτε εἰς διάφορα περιοδικὰ εἰς γλῶσσαν Ἑλληνικὴν. Τὰ ἄρθρα καὶ ὀμιλίας ἀναφέρονται εἰς διάφορα θέματα, κύριος ὅμως σκοπὸς εἶναι ἡ προσέγγισις τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Ἰσραηλιτικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ὑπογράμμισις τῶν κοινῶν σημείων ἐπαφῆς καὶ ἡ ἄρσις μερικῶν προκαταλήψεων κατὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου κλπ. Εὐχῆς ἔργον εἶναι νὰ συνεχισθῇ ἡ προσπάθεια αὕτη, διότι πράγματι οἱ δύο λαοὶ Ἑλληνικὸς καὶ Ἰουδαϊκὸς ἤλθον ἐν τῇ ἱστορικῇ των ἐξελίξει εἰς συνάφειαν, καθ' ὅσον ἀμφοτέροι κατῴκουν τὸν περὶ τὴν Μεσόγειον χῶρον. Ἐκ τῶν περιεχομένων τοῦ τόμου σπουδαιότερα εἶναι ἡ παράγραφος α' Ἑλληνοἰουδαϊκῆ λεξικολογικῆ συγγένεια», ἐν ἣ ὁ σ. ἐξετάζει τοπωνύμια τῆς Ἑλλάδος, προερχόμενα, κατ' αὐτόν, ἐκ Σημιτικῶν λέξεων καὶ παραθέτει πίνακα Ἑβραϊκῶν λέξεων, ἐξ ὧν παρήχθησαν Ἑλληνικά, καὶ πίνακα Ἑλληνικῶν λέξεων, ἐξ ὧν παρήχθησαν Ἑβραϊκά. Ὅτι

ἀλληλεπίδρασις τις ἐπὶ τοῦ Λεξικολογίου ἀμφοτέρων τῶν γλωσσῶν ὑπῆρξε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς στενωτέρας ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Τὸ ἔδαφος ἐν πολλοῖς εἶναι τόσον ἀβέβαιον, ὥστε διστακτικὸς νὰ ἴσταται τις ἐπὶ πολλῶν ὑπὸ τοῦ κ. Μωϋσῆ σημειουμένων λέξεων.—Ὁ ὅλος τόμος ἀναγινώσκεται εὐχαρίστως διὰ τὴν σαφήνειαν καὶ τὸ σύντομον τῶν ἐξεταζομένων θεμάτων.

B. ΒΕΛΛΑΣ

André Grabar, L'iconoclisme byzantin. — Dossier archéologique, Paris, Collège de France, Fondation Schlumberger pour les études byzantines, 1957, pp. 277 + 163 planches.

Dans l'histoire de l'Orient chrétien, la crise iconoclaste, qui dura plus d'un siècle, occupe une position charnière: la lutte pour la défense des images et la victoire finale de l'Orthodoxie en 843 marquèrent profondément les siècles postérieurs. Depuis longtemps, cette période attire l'intérêt des théologiens, des historiens de l'Église, des historiens de l'art de Byzance. M. Grabar y consacre, pour sa part, une étude d'ensemble, dont le titre, trop modeste, reflète insuffisamment la richesse: il s'agit, en effet, non seulement d'un «dossier archéologique», mais aussi d'une analyse à peu près exhaustive de l'ensemble des documents existants sur l'iconoclisme. S'il existe une période où l'art, la théologie et la politique sont vraiment inséparables, c'est bien celle qui vit le monde byzantin déchiré par la crise iconoclaste: la méthode de M. Grabar est donc celle qui s'imposait pour en aborder l'étude et le résultat est là pour en montrer toute la fécondité. Autre originalité de l'ouvrage: l'auteur ne se limite pas à la période iconoclaste proprement dite (715-843), mais étudie aussi les signes avant-coureurs de la crise - en commençant par l'époque des successeurs immédiats de Justinien - et ses conséquences, qui suivirent la victoire des orthodoxes.

À l'époque préiconoclaste, les documents - notamment les monnaies et les sceaux - montrent les relations étroites qui existaient entre les images impériales et l'iconographie religieuse: ces relations reflètent fidèlement l'idéologie politique byzantine, celle de l'Empire théocratique, dont Justinien avait défini le statut. Cet Empire chrétien, aux VIIe et VIIIe siècles, entra dans une lutte à mort avec les Perses d'abord, puis avec les Arabes, et il eût alors ce que M. Grabar appelle «une «guerre par les images et les symboles» qui explique bien des aspects de la crise iconoclaste, les deux partis trouvant dans les figurations religieuses un moyen d'exprimer leur confession de foi ou leurs idées politiques. Cette opposition et cette «guerre froide» conduisaient

les uns et les autres à adopter les procédés de l'adversaire et provoqua ainsi une interprénétration profonde des idées et des méthodes.

L' étude de M. Grabar sur le Triomphe de l' Orthodoxy en 843, événement où les Byzantins virent une victoire définitive non seulement sur l' iconoclisme, mais sur toutes les hérésies, est elle aussi fondamentale: l' auteur y montre notamment comment s' est alors formée la conscience byzantine de posséder la forme parfaite et achevée - «harmonieuse comme un beau visage» (p. 204) - de la connaissance chrétienne. Cette fixité des formes et des formules constitue, en effet, l' un des traits dominants du christianisme byzantin postérieur. Notons ici combien il serait souhaitable de posséder une édition critique du document capital qui scella, en 843, la crise iconoclaste: le *Synodykon de l' Orthodoxy*.

La présentation de l' ouvrage de M. Grabar est à la fois heureuse et originale: chaque chapitre est précédé d' un catalogue analytique détaillé des sources; le lecteur garde ainsi la liberté de juger lui-même de la valeur du raisonnement synthétique que donne ensuite l' auteur. Cette méthode de présentation est un modèle d' honnêteté intellectuelle et d' objectivité: elle donne au livre une valeur exceptionnelle et permanente.

JEAN MEYENDORFF

V. Pavlovsky, *Die Chronologie der Tätigkeit Esdras. Biblica, 1957, 275—305. 428—456.*

Ὁ προσδιορισμὸς τῶν χρονικῶν ὀρίων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἔδρασαν δύο μεγάλοι προσωπικότητες τοῦ μεταιχμαλωσιακοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἦτοι οἱ Ἔσδρας καὶ Νεεμίας, καὶ δὴ ἡ χρονολογικὴ προτεραιότης μεταξύ των, ἀποτελοῦν ἓν ἐκ τῶν φλεγόντων σήμερον ἀλλὰ καὶ τῶν πλέον δυσεπιλύτων προβλημάτων τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἱστορίας. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι συμφώνως πρὸς τὰς ὑπὸ τῶν πηγῶν παρεχομένης πληροφορίας ὁ Ἔσδρας ἀφίχθη καὶ ἔδρασεν ἐν Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὸ 7ον καὶ ὁ Νεεμίας κατὰ τὸ 20ον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρταξέρξου (Ἔσδρ. 7,9. Νεεμ. 1,1) καὶ συνεπῶς ὁ πρῶτος θεωρεῖται παλαιότερος προγενέστερος τοῦ δευτέρου, οὐχ ἥττον ὅμως ἡ προτεραιότης αὕτη τοῦ Ἔσδρα ἡμφεσβητήθη πρὸ πολλοῦ καὶ δι' ἄλλους ἱστορικοὺς λόγους καὶ διότι δὲν ἀναφέρεται πού ἐὰν πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου Ἀρταξέρξου εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις, ἐνῶ ἐξ ἄλλου δὲν θεωρεῖται βέβαιον ὅτι ὁ ἀναφερόμενος ἀριθμὸς 7 (τὸ 7ον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρταξέρξου) εἶναι γνήσιος.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ πρῶτον ζήτημα, παρατηρεῖται ὅτι ἐκ τῶν ἐκ τῆς Ἱστορίας γνωστῶν ἡμῖν τριῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρταξέρξου Περσῶν βασιλέων, ὁ τρίτος ἐξ αὐτῶν, ἦτοι ὁ Ἀρταξέρξης Ὡχός (358-337), δὲν λαμβάνεται ὑπ'

ὄψει ἐν προκειμένῳ, τοῦλάχιστον ὡς μὴ βασιλεύσας πέραν τῆς εἰκοσαετίας, ἐνῶ ἡ δρᾶσις τοῦ Νεεμίου ἐπεκτείνεται μέχρι καὶ τοῦ 32ου ἔτους τῆς βασιλείας τοῦ περὶ οὗ πρόκειται Ἀρταξέρξου. Συνεπῶς ὁ βασιλεὺς οὗτος δέον νὰ ἀναζητηθῆ μεταξὺ Ἀρταξέρξου τοῦ Α', τοῦ Μακρόχειρος (465-424) καὶ Ἀρταξέρξου τοῦ Β', τοῦ Μνήμονος (404-359). Ἐὰν δεχθῆ τις ὅτι πρόκειται περὶ Ἀρταξέρξου τοῦ Α', ἡ ἀφιξίς τοῦ Ἔσδρα εἰς Ἱερουσαλὴμ θὰ ἔλαβε χώραν τῷ 458, ἐὰν ὅμως πρόκηται περὶ Ἀρταξέρξου τοῦ Β' μετατίθεται αὕτη εἰς τὸ ἔτος 398. Κατὰ τὴν παραδοσιακὴν, οὕτως εἰπεῖν, ἄποψιν, ὁ Ἔσδρας ἀφίχθη εἰς Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὸ 7ον ἔτος τῆς βασιλείας Ἀρταξέρξου τοῦ Α' (Β' Ἔσδρ. 7,9.), ἦτοι τῷ 458, ὁ δὲ Νεεμίας ἔδρασεν αὐτόθι ἀπὸ τοῦ 20ου μέχρι τοῦ 32ου ἔτους τῆς βασιλείας τοῦ ἰδίου Ἀρταξέρξου (ἐφ' ὅσον δι' ἱστορικοὺς λόγους ἀποκλείεται χρονικὴ τοποθέτησις τοῦ Νεεμίου ἐπὶ τῆς ἐποχῆς Ἀρταξέρξου τοῦ Β', κυρίως διὰ λόγους σχετιζομένους πρὸς τὰ ἐκ τῶν παπύρων τῆς Ἐλεφαντίνης γνωστὰ ἡμῖν ἱστορικὰ γεγονότα), ἦτοι ἀπὸ 445-433 (Νεεμ. 1,1.2,1.5,14). Ἡ ἄποψις αὕτη ἐκυριάρχει μέχρι πρὸ ἐβδομηκονταετίας περίπου, ὅτε ὁ Vermes, κυρίως ὅμως καὶ ὁ van Hoonacker διὰ σειρᾶς ἐμπεριστατωμένων ἄρθρων κατεπολέμησαν ταύτην, ὑποστηρίζαντες ἐπὶ τῇ βᾶσει σοβαρῶν τεκμηρίων, ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἔσδρα ἔλαβε χώραν οὐχὶ ἐπὶ Ἀρταξέρξου τοῦ Α', ἀλλ' ἐπὶ τοῦ Β', ἦτοι τῷ 398, τοποθετήσαντες οὕτω χρονικῶς τὸν Ἔσδραν μετὰ τὸν Νεεμίαν¹.

Τοῦτο ἐγένετο ἀφορμὴ νέων ἐρευνῶν καὶ ἀπαρχῆ ἐπιστημονικῶν διαμαχῶν, κατὰ τὰς ὁποίας πολλοὶ ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων τοῦ van Hoonacker (Lagrange, Touzart, Mowinckel, Oesterley, Ricciotti, A. Vincent, Snaith κ. π. ἄ.)², ἐνῶ εὐάριθμοὶ τινες, φρονούντες κυρίως ὅτι ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Νεεμίου προϋποθέτει τὸ ἔργον τοῦ Ἔσδρα, ἐστράφησαν κατὰ τῆς νέας θεωρίας (Sellin, R. Kittel, Schaefer κ. ἄ.)³.

Ὡς ἦτο ἐπόμενον ὑπεστηρίχθησαν καὶ ἄλλαι, συμβιβαστικαί, ἀπόψεις, ὡς π.χ. ἡ περὶ συγχρόνου δράσεως ἀμφοτέρων τῶν προσωπικοτήτων τούτων (Meyer)⁴ καὶ ἡ περὶ ἀφίξεως τοῦ Ἔσδρα εἰς Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὸ μεταξὺ

1. Βλ. Vermes M., Précis d'histoire juive depuis les origines jusqu'à l'époque persanne, 1889, σ. 582. Τὰ πολυάριθμα ἄρθρα τοῦ van Hoonacker ἐδημοσιεύθησαν ἀπὸ τοῦ 1890 μέχρι τοῦ 1924, κυρίως ἐν Revue biblique καὶ Le Muséon.

2. Κατὰ τινὰ δὲ τρόπον συνετάχθη αὐτοῖς καὶ ὁ Rowley, καίτοι φρονεῖ ὅτι δὲν ἀποδεικνύεται θετικῶς ἡ προτεραιότης τοῦ Νεεμίου (βλ. The chronological order of Ezra and Nehemiah, ἐν Ignace Goldzier mem. vol., Budabest, 1948, σ. 133).

3. Ἀρχικῶς εἶχεν καὶ ὁ Eissfeldt στραφῆ κατ' αὐτῆς, ἀλλ' ἠναγκάσθη βραδύτερον νὰ ἀναθεωρήσῃ τὴν ἀπόψιν του (βλ. τὴν νέαν ἐκδοσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ: Einleitung in das Alte Testament, 2. Aufl., Tubingen, 1956, σ. 686). Ὡσαύτως καὶ ὁ de Vaux, παρὰ τὴν δημοσιευθεῖσαν γνώμην αὐτοῦ (Suppl. Dict. de la Bible, IV, σ. 766), ἔχει ἐκφρασθῆ προφορικῶς ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων τοῦ van Hoonacker.

4. Die Entstehung des Judentums, Halle, 1896, σ. 199.

τῆς πρώτης καὶ δευτέρας θητείας τοῦ Νεεμίου αὐτόθι χρονικὸν διάστημα (Rudolph)¹.

Τὴν τελευταίαν ἀποψιν εἶχεν ὑποστηρίξει ἄλλοτε καὶ ὁ Wellhausen,² εἰσηγηθεὶς μετατροπὴν τοῦ ἀριθμοῦ 7 εἰς 27, δι' οὗ προέκυπτε τὸ ἔτος 438, ἅτε τῆς πρώτης θητείας τοῦ Νεεμίου ληξάσης κατὰ τὸ ἔτος 433, ἐνῶ ὁ Albright³, χρησιμοποιοῦν τὴν αὐτὴν μέθοδον, μετέτρεψεν τὸ 7 εἰς 37, μεταθέσας οὕτω τὸν Ἔσδραν μετὰ τὸν Νεεμίαν (ἔτ. 428). Ἄς σημειωθῇ δὲ χάριν τῆς ἱστορίας τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος προβλήματος, ὅτι ἡ ἔρευνα ἤγαγέ τινας εἰς τὴν διατύπωσιν καὶ λίαν ἀπιθάνων ἔτι δὲ καὶ ἀστόχων θεωριῶν, ὡς π.χ. ἡ περὶ ἀφίξεως τοῦ Ἔσδρα κατὰ τὸ ἔτος 538, ταυτιζομένου τούτου πρὸς αὐτὸν τὸν Ζοροβάβελ (Riessler)⁴, ἡ περὶ χρονικῆς τοποθετήσεως ἀμφοτέρων τῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀρταξέρξου τοῦ Β' (Haneberg)⁵, ἐνῶ ἐξ ἄλλου δὲν ἔλλειψαν καὶ ἀστρονομικοὶ ἔτι ὑπολογισμοὶ καὶ δὴ λεπτομερέστατοι καὶ σχολαστικοί, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς χρονολογικῆς προτεραιότητος τοῦ Ἔσδρα, δράσαντος κατὰ τὸ 7ον ἔτος τῆς βασιλείας Ἀρταξέρξου τοῦ Α' (Kugler)⁶.

Αἱ θεωρίαι αὗται δὲν ἔτυχον σοβαρᾶς προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν εἰδικῶν, ὅπως δὴποτε ἔμως ἐδημιούργησαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ προκαλοῦν ἐπίτασιν τῶν σχετικῶν διαμαχῶν καὶ τῆς ἀλληλοσυγκρούσεως τῶν ἀπόψεων, ἀποτέλεσμα δὲ τούτου ὑπῆρξεν καὶ ἡ ἐκδήλωσις ἀμφιβολιῶν ὡς πρὸς καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ἱστορικότητα τῆς μορφῆς τοῦ Ἔσδρα, ἐφ' ὅσον ἄλλως τε εἶχε θεωρηθῇ οὗτος ὑπὸ τοῦ Torrey⁷ ὡς μυθικὸν πρόσωπον, ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῶν βιβλίων τῶν Παραλειπομένων καὶ Ἔσδρα Νεεμίου, χάριν τῆς ἐξυηρητέσεως ὀρισμένης πολιτικοθρησκευτικῆς καταστάσεως⁸.

Ἄλλως τε καὶ αἱ εἰς τὸν τομέα τῆς ἱστορικῆς καὶ φιλολογικῆς κριτικῆς γενόμεναι ἐργασίαι, δὲν συνέβαλον ἀρκούντως εἰς προσέγγισίν τινα τῶν διαφόρων ἀντιμαχομένων ἀπόψεων.

1. Esra und Nehemia, Tübingen, 1949, σ. XXVI-XXVII.

2. Die Rückkehr der Juden aus dem babylonischen Exil, ἐν Nkgw, 1895, σ. 172.

3. Bibl. Archaeologist, 1946, σ. 14. Πρβλ. καὶ Von der Steinzeit zum Christentum, München, 1949, σ. 448.

4. Über Nehemia's und Esra's, ἐν BZ, 1903, σ. 238.

5. Geschichte der Bibl. Offenbarung, σ. 428 ἐξ.

6. Von Moses bis Paulus, Münster, 1922, σ. 215-233.

7. Bl. The composition and historical value of Ezra-Nehemiah ἐν BZAW, 1896, τ. II.

8. Ἡ πλήρης καὶ παράδοξος σιγή ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν δράσιν τοῦ Ἔσδρα, ἐν Σ. Σειρ. 49, II ἐξ., ἐνθα τὰ ἐγκώμια τοῦ Ζοροβάβελ, Ἰησοῦ (υἱοῦ Ἰωσεδέκ) καὶ Νεεμίου, πλὴν τῶν γνωστῶν ἄλλων συμπερασμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀδήγησεν τοὺς ἐρευνητάς, θὰ ἐτροφοδότησεν, προφανῶς, καὶ τὴν κατὰ τῆς ἱστορικότητος τοῦ Ἔσδρα θεωρίαν.

Συνεπῶς τὸ ἀκανθῶδες πρόβλημα τοῦτο, παρὰ τὰς μέχρι τοῦδε καταβληθείσας προσπάθειάς, ὅχι μόνον δὲν ἐπελύθη, ἀλλὰ προβάλλεται δεξύτερον καὶ παρουσιάζεται ἔτι πλέον περιπεπλεγμένον.

Εἶναι, λοιπόν, πράγματι, ἱστορικὸν πρόσωπον ὁ Ἔσδρας; Καὶ πότε ἀφίχθη καὶ ἔδρασεν ἐν Ἱερουσαλήμ; Πρὸ τοῦ Νεεμίου, ὡς ἐπιστεύετο ἀρχικῶς, ἢ μετὰ τοῦτον; Καί, ἐφ' ὅσον οὗτος ὑπηρέτησε δις ἐν Ἱερουσαλήμ, ἢ ἐπίσκεψις ἐκείνου ἔλαβε χώραν μετὰ τὴν πρώτην, ἢ μετὰ τὴν δευτέραν θητείαν τούτου;

Τὸ πρῶτον ἐρώτημα οὐδὲν ἁπλοῦς ἀπασχολεῖ τὸν Ρανιονσκι (ὁρθῶς δὲ ἐφ' ὅσον τὰ κατὰ τῆς ἱστορικότητος τοῦ Ἔσδρα ἐπιχειρήματα δὲν εὐσταθοῦν σήμερον), ὅστις ἀναφέρει ἀπλῶς, ὅτι διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ εἰσηγουμένης νέας θεωρίας κατοχυροῦται ἡ ἱστορικότης τοῦ Ἔσδρα (σ. 430). Οὕτως ἐξετάζει ὁ σ. τὴν δυνατότητα τῆς χρονολογικῆς προτεραιότητος τοῦ Ἔσδρα, ἢ συνυπάρξεως καὶ συγχρόνου δράσεως τῶν δύο ἀνδρῶν ἐν Ἱερουσαλήμ, ἢ ἐμφανίσεως τοῦ Ἔσδρα μετὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ Νεεμίου, διὰ τὴν ἀκαταλήξην εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ δρᾶσις τοῦ Ἔσδρα δέον νὰ τοποθετηθῇ χρονικῶς μετὰ τὴν λήξιν τῆς δευτέρας θητείας τοῦ Νεεμίου. Ἐπειδὴ δὲ παρομοία ἀποψις εἶχε καὶ ἄλλοτε, ὡς ἤδη ἐλέχθη, διατυπωθῆ ἄφ' ἐνός, καὶ τὰ διὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης ταύτης ἱστορικὰ ἐμπόδια δὲν δύνανται ἄλλως νὰ ὑπερπηδηθοῦν ἀφ' ἑτέρου, δίδει οὗτος νέαν τινὰ λύσιν τοῦ προβλήματος διὰ τῆς θεωρίας, ὅτι ὁ Ἔσδρας ἔδρασε μὲν κυρίως μετὰ τὴν δευτέραν θητείαν τοῦ Νεεμίου, ἀλλ' εἶχε μεσολαμβάνει προηγουμένως καὶ δὴ μετὰ τὴν πρώτην, ἀλλη τις, «ἀνεπίσημος», ἐπίσκεψις τοῦ Ἔσδρα εἰς Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἐγνώρισεν οὗτος τὴν κρατοῦσαν αὐτόθι κατάστασιν, καὶ προητοίμασεν τὴν «ἐπίσημον» πλέον μετὰ βασιν αὐτοῦ, ἢ ὁποία καὶ ἐπραγματοποιήθη ὀλίγον μετὰ τὴν δευτέραν θητείαν τοῦ Νεεμίου, ἢ τοι τῷ 428 (37ον ἔτος τῆς βασιλείας Ἀρταξέρξου τοῦ Α').

Ἐπισημαίνω, λοιπόν, δύο ἐπισκέψεις τοῦ Ἔσδρα εἰς Ἱερουσαλήμ, ἢ τοι μίαν «ἀνεπίσημον» καὶ μίαν «ἐπίσημον», φρονεῖ ὅτι ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἐγκείται ἡ πρωτοτυπία αὐτοῦ. Βεβαίως εἶναι δεδικαιολογημένη ἡ καύχησις τοῦ σ. διὰ συμβολὴν εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου, ἐφ' ὅσον μάλιστα, ὡς καὶ ὁ ἴδιος γράφει (σ. 456), οὔτε ὁ Noth, οὔτε ὁ Albright ἐπέτυχον μὲ τὰς εὐφυεῖς ἐν προκειμένῳ γνώμας των νὰ ἐπινοήσουν τοιαύτην ἀκριβῶς λύσιν.

Ἦρπει ὅμως νὰ λεχθῆ, ὅτι ἤδη καὶ ὁ van Hoonacker εἶχε ρίψει παρομίαν ἰδέαν, δεχόμενος μίαν ἄλλην ἐπίσκεψιν τοῦ Ἔσδρα εἰς Ἱερουσαλήμ, κατὰ

τὴν διάρκειαν τῆς δευτέρας θητείας τοῦ Νεεμίου αὐτόθι ¹. Ἄλλὰ τοῦτο παρασιωπᾶται ὑπὸ τοῦ σ. Ὅπως δὲ μοι φαίνεται ἐντελῶς πρωτότυπος ἡ ἰδέα ἀλλ' ἡ ἐπιχειρηματολογία, ἡ ὁποία ἐὰν ἦτο ἀρκούντως πειστική, θὰ ἐβοήθει, ὁμολογουμένως, εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος, διότι αὕτη φρονῶ ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς περὶ προτεραιότητος τοῦ Νεεμίου ἀπόψεως.

Ἄντικρυς ἀντίθετος πρὸς τὰς παλαιότερας γνώμας, καθ' ἃς ἡ μεταρρυθμισίς τοῦ Νεεμίου προϋποθέτει τὸ ἔργον τοῦ Ἑσδρα (de Vaux κ.κ.) ², φρονεῖ ὁ σ. ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἑσδρα εἶναι συνέπεια τῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δευτέρας θητείας τοῦ Νεεμίου ἀρξαμένης μεταρρυθμίσεως (σελ. 279. πρβλ. καὶ σ. 305). Τὴν κατὰ τὸ 7ον ἔτος τῆς βασιλείας Ἀρταξέρξου τοῦ Α' ἐπίσκεψιν ἀπορρίπτει, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτρέψῃ ἡ Περσικὴ Αὐλὴ μίαν τοιαύτην ἀποστολὴν ἐν καιρῷ ταραχῶν καὶ ἀνησυχητικῶν ἐξελίξεων (σ. 283, 286). Κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην τῶν μεγάλων στρατιωτικῶν ἀναστατώσεων θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ διέλθουν τὰ καραβάνια ἄθικτα διὰ τῆς ἐρήμου, ἔστω καὶ ἂν ἦσαν ἐφωδιασμένα διὰ βασιλικῶν φερμανίων. Συνεπῶς, κατὰ τὸν σ., δὲν θὰ ἐζήτηι ὁ Ἑσδρας νὰ ἀναλάβῃ τοιαύτην ἐπικίνδυνον ἀποστολὴν (σ. 286). Ἐπραξε δὲ τοῦτο πολὺ βραδύτερον, ὅτε οἱ ἐν τῇ ὁδῷ κίνδυνοι εἶχον πλεον ἐκλείψει, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἐχρειάσθη νὰ λάβῃ στρατιωτικὴν συνοδείαν μεθ' ἑαυτοῦ (σ. 287).

Περὶ τοῦ ὅτι ὁμοίως δὲν ὑπῆρχον ἐμπόδια καὶ κίνδυνοι ἐκ τῶν ἐχθρῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ταξιδίου τοῦ Ἑσδρα, δὲν εἴμεθα βέβαιοι. Τοῦναντίον φαίνεται ὅτι θὰ διέβλεπεν ὁ Ἑσδρας σοβαροὺς κινδύνους, διότι πρὶν ἢ ἀναλάβῃ τὴν μεγάλην πορείαν συνεκέντρωσε τὸν λαὸν διὰ νὰ τὸν προετοιμάσῃ καταλλήλως καὶ τὸν ἐνημερώσῃ ἐπ' αὐτῶν, ἐζήτησε δὲ μεθ' ὀλοκλήρου τοῦ λαοῦ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀντιμετώπισιν αὐτῶν. Τὸ ὅτι ἐξαίρεται ἐν συνεχείᾳ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀποστολὴ ἐφθασεν εἰς Ἱερουσαλὴμ εἰς καλὴν κατάστασιν, σημαίνει ἀκριβῶς, ὅτι ἐξηκολούθησαν νὰ ὑπάρχουν καὶ τότε, ὅπως καὶ ἄλλοτε, οἱ ἐκ τῶν ἐχθρῶν κίνδυνοι, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν διέσωσεν αὐτὴν ὁ Θεὸς (βλ. Α' Ἑσδρ. 8,49-53,60. Β' Ἑσδρ. 7,6,9. 8,21-22). Ἐξ ἄλλου ἡ ἀποφυγὴ χρησιμοποίησεως στρατιωτικῆς βοήθειας διὰ τὴν ἀσφαλῆ μετάβασιν εἰς Ἱερουσαλὴμ, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἑσδρα εἶχε θρησκευτικὸν χαρακτήρα, καὶ δὲν ἐπεθύμει οὗτος ὅπως παρουσιασθῇ ἐνώπιον τοῦ λαοῦ μετὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως, προκειμένου νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἀναληφθὲν ὑπ' αὐτοῦ σοβαρὸν θρησκευτικὸν ἔργον. Συνεπῶς δὲν νομίζω, ὅτι διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου ἐνίσχυεται ἡ κατὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἑσδρα ἐν ἔτει 428 θεωρία.

1. Βλ. κυρίως Snaith N., The date of Ezra's arrival in Jerusalem, ἐν ZAW, 1951, σ. 54 καὶ Cazzelles H., La mission D'Ezras, ἐν VT, 1954, σ. 117. Πρβλ. καὶ Rowley, μν. κ., σ. 149.

2. Βλ. ὁμοίως καὶ σημ. 3.

Εὐστόχως ὁμοῦ παρατηρεῖ ὁ σ., ὅτι ἡ στάσις τοῦ Νεεμίου ἔναντι ὀρισμένων ζητημάτων, ὡς π.χ. τῶν μικτῶν γάμων, δὲν ἦτο ἡ αὐτὴ κατὰ τὴν πρώτην καὶ κατὰ τὴν δευτέραν θητείαν αὐτοῦ. Τὴν δευτέραν φοράν θὰ ὑπέστη, προφανῶς καὶ ἐπίδρασιν τοῦ "Ἐσδρα. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ "Ἐσδρας, ὡς προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ ὁ σ., ἀποκλείεται νὰ ἔδρασε πρὸ τῆς δευτέρας θητείας τοῦ Νεεμίου ἢ καὶ κατ' αὐτήν, φαίνεται ὅτι ἐμεσολάβησεν ἰδιωτικὴ τις καὶ ἀνεπίσημος ἐπίσκεψις του εἰς Ἱερουσαλήμ (σ. 429). Κατὰ τὴν ἀνεπίσημον ταύτην ἐπίσκεψιν θὰ ἀνεγνώσθη καὶ ὁ Νόμος ὑπὸ τοῦ "Ἐσδρα ἐνώπιον τοῦ λαοῦ (σ. 430).

Βεβαίως ἡ ἐπινοήσις εἶναι εὐφυής, καίτοι, ὡς ἤδη ἐλέχθη, δὲν μοι φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ ἀπολύτως πρωτοτύπου ἰδέας. Διὰ τῆς ἀποδοχῆς δὲ τῆς θεωρίας ταύτης εἶναι δυνατὸν νὰ παρακαμφθοῦν πλεῖστα ἱστορικαὶ δυσχέρειαι, καὶ νὰ ἐκλείψουν αἱ περὶ τῆς ἱστορικότητος τοῦ "Ἐσδρα ἀμφισβητήσεις, ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ σ. (σ. 430).

Οὐδεὶς ὁμοῦ ὑπάρχει ἐν τῷ κειμένῳ ὑπαινιγμός, ὁ ὁποῖος νὰ δικαιολογῇ τὴν περὶ τῆς ἀνεπίσημου ταύτης ἐπισκέψεως ἀποψιν.

"Ἄλλως τε πῶς ἦτο δυνατὸν μία ἐξέχουσα προσωπικότης, ὡς ὁ «Γραμματεὺς» "Ἐσδρας, νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ κοπιῶδες ἐκεῖνο ταξίδιον χωρὶς νὰ ἐκτελῇ ἐπίσημόν τινα ἀποστολήν; Καὶ ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ ἰδιωτικῆς ἐπισκέψεως, πῶς ἐνεφανίσθη ὡς ὑπεύθυνον πρόσωπον ἐνώπιον τοῦ λαοῦ, καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπασχολῇ τοῦτον ἐπὶ τόσας ὥρας μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Νόμου; Ἐκ τῆς ἐν Νεεμ. 8,1-12 διηγήσεως συμπεραίνεται, ὅτι θὰ ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ λαοῦ περιβεβλημένος κύρος καὶ ἐξουσίαν. Πόθεν δὲ θὰ ἐπήγαζον ταῦτα, ἐὰν δὲν ἦτο ἐπίσημως ἀπεσταλμένος ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως, ὡς ἀκριβῶς ὁ Νεεμίας καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ; Ἐξ ἄλλου ἐκ τῶν λαβόντων χώραν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καθίσταται φανερόν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τελετῆς, ὑπενθυμιζούσης τὰς γνωστὰς ὡς ἐπίσημους παρ' Ἰσραήλ, καθ' ἃς ὄχι ἀπλοῦν πρόσωπον ἀλλ' αὐτὸς ὁ βασιλεὺς, ἢ ὁ θρησκευτικὸς ἄρχων τοῦ λαοῦ ἀπηυθύνετο πρὸς αὐτὸν κατὰ παρόμοιον τρόπον, καὶ ὁ λαὸς ἀπήντα ὡς ἐν τῇ παρούσῃ περιπτώσει ¹⁾).

Ἐὰν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψει, ὅτι ἐν Νεεμ. 8,9 ὁ Νεεμίας θεωρεῖται παρείσακτος (ἐφ' ὅσον ἐν 8,10 ὁμιλεῖ ἐν μόνον πρόσωπον) ²⁾, πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἐπισημότερον ἔτι κύρος εἰς τὸν "Ἐσδραν, ὁ ὁποῖος μόνος ἀπησχόλει τὸν λαόν. Θὰ ἠδύνατο δὲ νὰ πράξῃ τοῦτο ἀνεπίσημος ἐντολῆς; Κατὰ τὸν σ. ὁ "Ἐσδρας δὲν θὰ ἐξήτει ἄδειαν δι' ἐπίσημον μετάβασιν εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐὰν δὲν ἐγνώριζεν τὴν ὑπάρχουσαν αὐτόθι κατάστασιν, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἐνεπιστεύετο εἰς αὐτὸν μίαν τοιαύτην ἀποστολήν, οὔτε θὰ τοῦ παρεχώρει τό-

15. Βλ. κυρίως Α' Παρ. 16, 1 ἐξ., 36 καὶ Γ' Βασ. 8,14(Ο'). Πρβλ. καὶ Δευτ. 24,15.

16. Βλ. καὶ Rudolph, μν. ἐ., σ. 148.

σους θησαυρούς καὶ τιμαλφῆ ἀντικείμενα, ἐὰν δὲν εἶχε προηγουμένως πεισθῆ ὅτι οὗτος ἦτο κατάλληλος διὰ τοιοῦτο ἔργον (σ. 430). Καὶ ἕμως εἶναι γνωστόν, ὅτι ὑπὸ τοῦ Κύρου εἶχεν ἀνατεθῆ παρομοία καὶ πλεόν δύσκολος, ἀπὸ ἄλλας ἀπόψεις, ἀποστολῆ εἰς τὸν Σασαβασάρ 𐎧𐎺𐎠𐎿𐎶, ὅχι μόνον χωρὶς νὰ εἶχεν οὗτος ἐπισκεφθῆ τὴν Ἱερουσαλήμ, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ εἶχε ἀποσταλῆ ἄλλος τις πρὸ αὐτοῦ, διὰ νὰ γνωρίσῃ τὸ περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπρόκειτο νὰ δράσῃ ἢ πρώτη δοκιμαστικῆ, τρόπον τινά, ἀποστολῆ. Ὡσαύτως καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀρταξέρξου τοῦ Α' εἶχεν ἀποσταλῆ ὁ Νεεμίαις, χωρὶς νὰ εἶχε λάβει οὗτος προηγουμένως προσωπικὴν ἀντίληψιν τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ καταστάσεως. Διατί, λοιπόν, ἔπρεπε νὰ ἀπητῆτο ἀπὸ τὸν Ἔσδραν, ὅπως ἐπισκεφθῆ ἀνεπισήμως πρῶτον τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ μόλις βραδύτερον νὰ ἀνατεθῆ εἰς αὐτὸν ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀποστολῆ; Μήπως ἐπρόκειτο περὶ τυχαίου προσώπου καὶ οὐχὶ περὶ ἀνδρὸς μεγάλης μορφώσεως, ὑπερτεροῦντος μάλιστα ἔναντι καὶ αὐτοῦ τοῦ Νεεμίου; Ἡ μήπως θὰ δὲν ἦτο τὸ ἔδαφος προπαρεσκευασμένον ἐκ μέρους τοῦ προπορευθέντος Νεεμίου;

Εἶναι πρόδηλον ὅτι τὴν περὶ ἀνεπισήμου ἐπισκέψεως τοῦ Ἔσδρα εἰς Ἱερουσαλήμ θεωρίαν δὲν στηρίζουν ἀδιάσειστα ἐπιχειρήματα. Οὕτω τὸ πρόβλημα φαίνεται ὅτι οὔτε διὰ τῆς προσπαθείας τοῦ Panyonsky ἐπιλύεται. Βεβαίως ἡ λύσις, ἢ ὅποια προτείνεται ὑπ' αὐτοῦ εἶναι, ἴσως, ἡ καλλιτέρα, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἦτο περισσότερο ἰσχυρὰ ἢ σχετικῆ ἐπιχειρηματολογία.

Ὅπως δὲ ἦτο ἕμως εἶναι ἄξιος πολλοῦ ἐπαίνου ὁ σ. διότι διὰ τῆς διεξοδικῆς αὐτοῦ ἐργασίας χαράσσει νέας κατευθύνσεις εἰς τὴν περαιτέρω ἔρευναν πρὸς ἐξεύρεσιν ἱκανοποιητικῆς τινος λύσεως τοῦ σπουδαιοτάτου καὶ ἀκανθώδους τούτου προβλήματος.

Π. ΣΙΜΩΤΑΣ